

M A G Y A R

SZÓFEJTEGETÉSEK.

SZILÁDY ÁRON,

LEV. TAGTÓL.

PEST. 1872.

EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS.

(Hoffmann és Molnár.)

MAGYAR SZÓFEJTEGETÉSEK.

Olvastatott a M. T. Akadémia 1871. nov. 20-án tartott ülésén.

Nem csak a könyvekről, hanem az egyes szókról is elmondhatni, hogy „habent sua fata!” Nem egyszer van rá eset, hogy a forgalomba vegyült szó ép úgy, mint a rézpénzdarab, ha nem is csalni akaró szándékból, de játsziságból tükörporral, aranyfüsttel ezüstté, aranynyá színesíttetik. A ki a csengésre nem hallgat, színből ítélve, könnyen rászedheti magát. Oly szavakra nézve még hagyján a tévedés, melyek csekély jelentőségű tárgyakat jegyeznek, és sem a tárgynál, sem értelmüknél fogva nem vonatkoznak többfelé, melyek mint az építkezéshez faragott kő a magok helyét egyik falban épen úgy betöltik, mint egy másikban; oly szavaknál azonban, melyek praegnansabb értelmük-, olykor mivelődés történelmi jelentőségük- s vonatkozásaiknál fogva, mint határjelző kövek szerepelnek, — kiszámíthatlan horderejű lehet a szó tévedésen alapuló megfejtése, a mennyiben ez egész hibás rendszerek alkotását is vonhatja maga után. Ily határkövek eredeti helyének meghatározása mindig oly fontos, mint a milyen nehéz — igen sokszor. Szél, vihar boronálja körültek a síkot, melynek egy s más időben ezek legkiemelkedőbb pontjai s épen ezért torlódási helyül szolgálnak a törmelék, gaz s homokból képződő televénynek, mely gyakran simára fedi el őket, — s a mint a szélvész iránya s szeszélye hozza magával, messze tőlök, talán síkon, talán épen egy-egy völgyben halmoz össze oly dombocskát, mely a határjárók figyelmét magára vonja. Gyakor eset, hogy öntudatlanul utánózzuk ily pontokon a régi határjárók nyers szokását, kik arra nézve

kit előfoghattak, fájdalmasan tették emlékezetessé a határhelyet : nyelvészeti üstökvonásba bocsátkozunk egymással s felszenteljük a képzelt határdombot.

Hiba lenne, ha ily kegyeletes visszaemlékezések tartóztatnának bennünket ezen pontok bolygatásától ; a sajátunkká nem válható foglalatásokról is jobb, ha elébb lemondunk, mint ha nagyobb károsodásunkkal fog ránk alkalmaztatni azon jogi elv : a ki a máséra épít, nem magának épít. Fő kötelesség pedig az, hogy a mi saját magunké, se el ne idegenítsük, se mások ilyennemű törekvése iránt felbátorító közönbösséget ne tanusítsunk. Nyelvünk elszigetelt állása, valamint másrésről sokféle érintkezései, számos többé-kevésbé indokolt s még több oktan kísérletre szolgáltatottak alkalmat. Igaz, hogy ezek látszólag valami nagy kárt eddig még nem okoztak, mert a mint támadtak, úgy az őket támasztó szenvedélyvel vagy jó akarattal együtt — el is enyésztek : a helyes út eltalálását s a biztos eredmények elérhetését azonban mindeddig nehezítették. Hasonlító nyelvészkedésünk eddig ezek ellenében sokszor velük egy sorban tette, a mit jónak vélt ; ez idő szerinti legfőbb eredménye abból állna, hogy a rokonsági kérdést szűkebb körre szorítva, határozta meg, s meghatározása tetszeni kezd s már-már elfogadtatott a tudós világ által. Nem szándékom ezúttal vitába ereszkedni a felett, mennyire alapos, mennyire nem a török-tatár nyelvek rokonságának elutasítása, s mennyivel állunk közelebb vagy nem az ugor nyelv csoporthoz, mint a török-tatárhoz : részemről ma épen oly kevésbé tagadom meg egyiket vagy másikat, mint nem tettem azt tíz évvel ezelőtt, de épen oly kevésbé várom egyedül s minden más tenni való előtt nyelvhasonlításunktól nyelvünk anyagának feldolgozását s rendszerének megismertetését, mint tíz évvel ezelőtt, pedig e tíz év sok és nem haszontalan munkában telt el hasonlítóinktól. Azonban még egyszer annyi idő és munka sem pótolhatja azt, a mi másnemű és elsőbrendű tenni való. Nem pótolhatja a nyelvtörténeti szótár véka alatt rejlő világát, nem a tájszavak s szólamódok, valamint a helynevek gyűjtését sem. Ezek nélkül nagy bátorság, hogy ne mondjam vakmerőség kell nyelvhasonlításunkhoz.

Általában nyelvünk jelen álláspontján egyelőre kevessebbel is beérném annál a mit e szó fejez ki : nyelvrokonság. Ha nem az ezen alapuló rendszeres nyelvhasználat, hanem csupán nyelvünk érintkezési pontjainak s eseteinek tanulmányozása foglalkoztatna bennünket : ritkább volna a helyreigazítandó s kevesebb a végkép elvetendő hasonlítási eredmény.

Elvi vitát kezdeni vagy folytatni — mint említém — ez alkalommal nem kívánok, csak egypár példa felhozása s fejtegetése lesz az, mi a mondottakat is igazolni fogja. Vegyük például a Nyelvtud. Közlem. egy lapját, mely egyetlen lapon három ily esetet találunk.

C h u r c h u - f e u .

A Nyelvtud. Közl. 5. k. 258. lapján Hunfalvy P. idézi egy 1086-ban kelt oklevél következő helyét : „Terminatur ab occidente ad caput voraginis, quod dicitur churchu-feu;“ — s így folytatja : „az ember alig hiszen szemének, mikor először lát ilyeneket! A „caput voraginis“ mi volna egyéb, mint torok-fő s ezt az oklevél churchu-feu-nek írja; pedig ez finnes, kurkku torok lévén a finn nyelvben; *kurkku-pää* szó szerint azonos a churchu-feu-vel. Az nem gyöngíti a szószerinti azonosságot, hogy nem tudjuk a churchu-nak valódi ejtését: mert ám a temetési beszédben is turchu-t találunk torok helyett („hug turchucat mige zocoztia vola“).

A mi ezen finn-magyar hasonlatot illeti, meglepőnek elég meglepő : szószerinti azonosságnak azonban alig mondható. Miután az idézet a *churchu*-t finnesnek mondván, nem tartja szükségesnek a szó elején álló *ch*-nak a *torok* *t*-jéhez való viszonyát fejtegetni : mi is mellőzhetjük e kérdést. Mindenesetre feltűnő, hogy 1086-ban még ennyire finnül ejtették a *torok* szót s a temetési beszéd idejében már oly tiszta *t*-vel irtuk, mint a milyennel ma írjuk és mondjuk. Talán akkor még mindkét *u*-t *u*-nak ejtették, a temetési beszédkor azonban már a *t*-vel *o*-nak, stb.

A szó elején álló finn *k* és magyar *t* egyezésére a kéz alatti példán kívül, engedelmet sem kérve Miklosich-tól, ki szlavizáló hevében, vastag ignorantiával, a *tilos*-t *trilo*-ból szár-

maztatja : hirtelenében csak a kielto = tiltás-t idézhetem ugyan : de azért lehetősége ellen kifogást tenni nincs szándékom. -- Ezeknél itt többről van szó, mert nem csak *churchu* egyez a *kurkku*-val, hanem épenséggel *churchu-feu*-nek is megfelel a *kurkku-pää*, s valóban az ember alig hiszen szemének, mikor először lát ilyeneket! Jelent-e ezen összetétel valamit a finnben, vagy csupán a caput voraginis-nak és *churchu-feu*-nek (?) akar szószerinti fordítása lenni? — nem tudom; azonban alig hiszem, hogy ha a finn nyelvszokás ez összetételt használná s általa oly valamit fejezne ki, a mit a caput voraginis akar jelenteni; azon jelentés az idézetből kimaradt volna. Magyarul a torokfő-nek nincs értelme s talán mint bonczatani műszó sem fordul elő. Igen ma, de nyolczszáz év előtt? — Akkor is bajosan. Van *kézfej*, *lábfej* s igen sok más ily összetétel; — *torokfő* azonban az ezen összetett két szóban külön-külön rejlő átvitt értelemnek egymást kizáró voltánál fogva nem is képzelhető. Helynévről lévén ugyanis szó s a latin kifejezés után ítélve nem sík, hanem kétségkívül egyenetlen, mélyedésses, üreges, vagy épen vizmosta helyről; nem kerülheti el a figyelmet a torok és fő szavaknak némely ismertebb helynevek képzése körüli használata. Így például : Drávatorok, Zsitvatorok, Dunatorkolat stb. neveket s kifejezéseket oly helyekre szokás alkalmazni, hol kisebb vizek nagyobbakba ömlenek : Jolsvafő, Pinkafő, Sárfő, Tapolczafő stb. helyneveink pedig mind a folyók eredetétől származnak, sőt magát a forrást is *kút-fő*-nek nevezzük. Hogy már most a kettő közül akármelyiket, t. i. akár forrást, akár torkolatot megint a két szó összetétele is jelentsen : ezt feltenni is alig lehet.

Ily képtelenség helyett a nem egy példával igazolható nyelvszokást tartva szem előtt, talán nem nagyon nehéz a *churchufeu*-nek úgy ejtésén mint jelentésén eligazodni. A *kút-fő*, *Szalafő* s a többi fenidézett helynév után is természetesnek mondható azon megfejtési mód, mely szerint a *churchufeu*-ben is forrás, viz nevet lássunk.

Ezen per analogiam-féle megfejtést azonban még inkább megerősíti azon körülmény, hogy ugyancsak Veszprém megyében, hol a kéz alatti oklevélben előforduló határjelölések

történtek, ma is van *Csurgó* vize. Ehez képest akár általános — ma is használt *forrás* értelme mellett maradunk a szónak; akár mint valami patak saját nevét tekintjük: a szó egy magában is, a *csurgófő* összetételben is, a nyelv természetével egyező értelmet mutat, — s ezen utóbbi összetett alakban tökéletes párja a ma már szintén kevésbé használt, de még egészen el nem avult *kútfő*nek. — A kimondásra nézve csupán a második *ch* adhat némi nehézségre okot, a mennyiben a *Csurgó* név régi írásmódjaiban tudtommal nem fordul elő a *ch*, *g* helyett, — sőt más esetekben is nagyon ritkán, mint p. *Duruch* = *Dorog* (1223-ból), más részről azonban már az 1234-beli határjáráskor (lásd Árp. Uj Okmt. 1. k. 331. l.) *churchu* helyett *churhu* áll, mi szintén arra látszik mutatni, hogy az 1086-beli két *ch* nem ugyanazon egy hangot akarta kifejezni, a mint hogy azt már Czeh J. is *Csurhófő* = vízőrvénynek olvasta (Jerney J. Magyar Nyelvkincsek 1. köt. függelék). Határozottan eldöntené a kérdést azon körülmény, ha *Balatontfő* *Kajár* környékén ma is feltalálható volna e név, melynek egyik határát jelöli. (*Predium Kuyar quod vulgo Hongun (Hangony) dicitur juxta lacum Balatym.* — (a) *Cujar, qui fuit curialis comes sancti Stephani regis.* (Árpádkori uj Okmt. 1. köt. 50. l.)

T u b u t - S e d u.

Ugyancsak a Nyelvtud. Közl. 5. k. 258. lapján következő idézet áll az 1086-dik évi oklevélből: *Hinc vadit ad puteum, de quo descendit ad torrentem Gremce, qui ducit ad portum Tugut, a quo trahitur ad fontem qui nominatur Tubut-Sedu.* — — — Mi ez? — kérdi az író s így felel: A *Sedu* szó annyira nem volna idegen a finn *Silta*- (hid)-hoz, mint a *churchu* nem a finn *kurkku*-hoz; a *silta* mordvinul *sed* s ez már azonos a szöveg *sedu*-jával, ha „ad fontem“ helyett „ad pontem“ állana. S kérdés, nem kell-e „ad pontem“ olvasni?

E kérdésre határozott *nem*-mel felelhetünk, a következő okoknál fogva:

a.) Az oklevél helyesírása az *s* és *sz* hangok megkülönböztetésére nézve következetesnek mondható, a mennyiben az *s-t* a mai szokással egyezően *s*-sel írja p. o. *Hassag* (*Hárság*,

vagy Hárságy, Hásságy helyett), Lessu (Less helyett), Sumig, Sáp, Bekes, Ethes, Jutus, Forcosig, Kyris, Zorosdi, Sar, Sunadi Beseneu stb. magyar nevekben : míg az sz-t vagy sc-vel vagy z-vel, mit a következő példák bizonyítanak : *Scequ* (szék), *Scicul*, *Scesecfehe*, *Poscuba*, *Scekeres*, *Scomon*, *Scumoku* (Szömök), *Rescugis*, *Nuztupe* (Noszlop?), *Zacal*, *Zorosdi*, *Bilezadu* stb. — Ezek nyomán a Tubut-Sedu-ban az s, már nagy valószínűséggel olvasható s-nek.

b.) Kresznerics szótára szerint : *Sé* = rivus. *Séd* = rivulus, fluentum. Így nevezik Veszprém körül. *Séd*. Folyó viz Veszprém vármegyében. A Tájszótár szerint : *Sét* = apró csermely, patakocska. Balaton melléki szó. *Sétfü* = kis patakocska mellett buján s korán növekedő zöldség. Balatonm. szó. A nagy szótár szerint : *Séd* Veszprém és Szala vármegyékben am. hegyi kis patak, különösen melynek csak zápor-esők után van vize. *Hidegség* Sopron vmegyei helység neve még 1366-ban *Hidegséd*-nek iratott. A sopronmegyei széplaki határban ma is van *Séd* nevű folyó. (Lásd Nyelvtud. Közl. 7. k. 120. l. Fábíán J. nyelvészeti apróságai közt.)

Ezekből már világosan kitűnik, hogy a *Sedu*-t *Séd*-nek kell olvasnunk, hogy a *Séd* szó maig megvan nyelvünkben s egy értelmű a nem magyar eredetű patak-kal, hogy a hajdani Tubut-Sedu aligha más, mint a ma is Veszprém mellett folyó *Séd*, akkor *Tokod-Séd* vize, hogy az oklevél ad fontem-ét nem kell ad pontem-nek olvasni, hogy a *Séd*-nek semmi köze a finn *silta*, mordvin *sed* szavakhoz s talán az is, hogy homályos értelmű helyneveink földerítésében finn-magyar szóhasználatunk nem a legszerencsésebb.

K o t u.

Ugyancsak a Nyelvtud. Közl. 5. k. 258. lapján ezt írja Hunfalvy P. ur : E napokban olvasék Biharmegye sárréti járásából egy fergetegről (Hon 1866. jul. 13. sz.), mely éégig felkavará „a holt Berettyó *kotu-pernyéjét*“, s a mely tudósításban a kotu földégest a nagy hőség egyik okának nevezi a tudósító. — Mi ez a kotu-pernye, kotu földégés? — kérdi érdemes nyelvészünk. — A tudósításból azt sejtem — folytatja — hogy az állóvíztől csupaszon hagyott iszap-földről

van szó, mely olyanná válik mint a pernye. De hát mit jelent a *kotu* szó? azt-e, mit a finn *kytö*, t. i. *ignis occultus*, vel *latenter ardens*,“ melynek igéje *kydön*, — *töä*, vagy *kyden*, — *teä* azt teszi, „*latenter uro, maxime de igne humum urente*.“? Azért hozom fel, — ugymond — hogy vele kitaláltassam a *kotu*-nak igaz értelmét.

Jeles nyelvtudósunk ezen jóakarató vizsgáldása két körülményről tesz bennünket bizonyosakká. Elsőben is arról, hogy a mi nagy szótárunk még korántsem teljes, a mit ugyan mindenki tud és vallott nem csak boldog emlékezetű egyik, hanem élő másik szerkesztője is. Ennek hiányaival nagyon szeretünk foglalkozni, kiki a maga módja szerint s szinte feltűnő, hogy egypár megrovásban nem részesült e helyen is azért, a miért a *kotu* szónak itt fenforgó értelméről semmit sem szól. Igaz, hogy ha ki nem marad a nagy szótárból ezen a magyar alföldön, úgy Tiszán túl, mint a Duna-Tisza között ismert s használt szó: azon esetben aligha olvastuk volna a felhozott össze- vagy hozzá-vetést, melylyel s társaival (*churchu-feu* és *Tubut-Sedu*), mint az illető helyen fejtegetett tárgyhöz szorosan nem tartozókkal csupán azért találkozánk, mert „*azt akarták elértetni, hogy a rokon nyelvekben számtalan tények találhatók, a melyek egymást felvilágosítják*.“

Hogy ezen rokonnyelvbeli tény nem a felvilágosítók közül való, kitetszik abból, hogy *kotu* vagy *kutu* hazánk említett legmagyarabb vidékein a nádgyökér, nádtörzs neve, minek értelmezése végett sem kell messzire fáradnunk, mert megtaláljuk azt a *csuta*, *csutaj*, *csutak*, *kutak* hason jelentésű s hangzású szavainkban, s így sem a *kotu* finn rokonítását, sem pedig Miklosich azon legújabb állítását, hogy a *csuta* a *sutával* együtt szlávból vett kölcsönzés volna, el nem fogadhatjuk.

A másik körülmény, mely az itt felhozott tények által felvilágosítatik, az, hogy a Lugossy r. tag által ezelőtt tizenhat évvel hangsúlyozott *egymásután* impune nem ignoráltathatik. A nélkül „elveszett órák, betűk, fáradsalmak, miket altaji, sémi, indoeurópai stb. párhuzamok fölállítására tékozolni nem szününk, balul bocsátkozván a világ-piacz forgal-

mába, mielőtt saját árunknak nem hogy értékét tudnók, de gyakran csak milétét is ösmernők; adunk veszünk, építünk, mielőtt legalább nagyból biztosítva volnánk, vajon szavaink kezelése közben nem szeghez nyúltunk-e kapocs helyett, nem szemöldnek néztük-e az ajtófelet, ajtónak az ablakot, balnak a jobbot, fehérnek a feketét, kigyónak a menyhalat, s így magunk csalódva másokat is tévelybe nem vezetünk-e? (Szócsaládrendszer. 30. l.)

Meséinkben, mondáinkban, szokásainkban, mondókákban, szavaink közt s nyelvünk sajátságos szólamaiban gondos szeretettel keresgéljük a nyomokat, melyek ősvallásunk ismeretére vezethetnének. Minden alak, minden szó, mely ilyenek mutatkozik, méltán köti le figyelmünket. A megfejtés nehézsége csak ingerel s a titokszerű természetes vonzerejével hat reánk. Az eszmék, fogalmak, melyek egy ily alak, név vagy szó körül csoportosulnak, lehetnek közösek vagy érintkezhetnek más nép eszméivel s észjárásával, de gyakran marad még egy-egy vonás, tulajdonság, mely a kölcsönzöttnek nem látszó név vagy szó eredetisége mellett bizonyosságul kínálkozik. Ha két vagy több jelentése van a szónak, s ezek közül az eredetit kiösmerni nem sikerült, vagy éppen az átvitt értelemben használtat vettük credetinek: megteremtettük magunknak a zavarost, melyben nyelvészkedő halászatunkat hiába folytatjuk. — Erre lássunk egy példát.

Lidércz szavunk nem tartozik a megfejtett értelmű szavak közé. Régi szótáraink *incubus*, *ephiattes* jelentésűnek írják. *Szirmay* (Szatmár várm. I. 81. l.) egy nagykarolyi 1730-ban folyt boszorkány-perből ezt idézi: „*Lidércz* olyan formájú madár, mint az iromba tyúk, nappal (a boszorkánysággal vádolt nők) ágyok alatt volt, éjtszaka veleek hált és közösködött, sorba tartották, sótalan kását adván neki enni.“ Ezen leírás lényege megegyez a régi szótárak előadásával, mert szintén *incubus* szellemnek mondja a *lidérczet*. A *Táj-szótár* mint székely szót közli s így magyarázza: „*ignis fatuus*, melyet a köznép ördögi vagy boszorkányi látomásnak hiszen sok helyen.“ Erdélyi János (köz. 267.) szerint: „a *lidércz* a magyar nép hitében valami tüzi manó volna, mely mint a tüzet tápláló lég, kulcslyukon is befér s a legelzártabb

helyeket is, csukott erszényt, ládát, a nélkül hogy gyujtana, meglátogatja; természete a pénzhordás, gazdagítás; ezért mondják a hirtelen gazdagvóra: lidércze van. Lakása posványok, várdüledékek, barlangok, temetők, vagy is dohos, penészes helyek; ha lidércz tüzekről hallunk, ez csak erősíti a fentebbi véleményt.“ E leírás már mellözi a régi szótárak értelmezését, valamint azon másik is, melyet a magyar mythologia szerzője, Mednyánszky egy kéziratából idéz (228. l.)

Ipolyi szerint (Magy. Myth. 230. l.) „a lidércznek a néphitbeni töredék nyomaiból határozott alakja nehezen állítható elő; míg egyfelől mint tüzes szellem jellemeztetik, másfelől eleme a sár, víz, posvány s ő maga majd tüzes golyó, láncz stb. alak, majd elázott, vizes csirke. Így tűnik fel egyrészt pénzhordó kincsöri tulajdonsága; míg másrészt határozottabban mint különös incubus szellem is nyilatkozik és ennél fogva a magy. mythos amaz incubus faunusi ösatyáival, kik-től a nemzet eredete származtatik s még inkább a csirke madár alakjánál fogva a turuli incubus főbb lényi madár alakkal, melytől a nemzet fejedelmei veszik eredetüket, találkoznék; mely a feledettős mythosi regével, a későbbi népelőítéletben aljasodott talán ily boszorkányi incubus, nyomorék, megvetett csirke, tyukfi alakká.“ — „Ezen képzetekkel azonban — folytatja Ipolyi — úgy látszik még más mythosi eszmék is elvegyülhettek. Így már a bolygó tűz (ignis fatuus, irrwisch) képzele stb.“

Az etymológiára térve ezt írja Ipolyi a 232. lapon: „A nevezetes *ludérc*, *lodovérc*, *lucvér*, *lödérc* tájszólási változatokban a név különös mélyebb értelem s érvényességgel jelentkezik és jelentékeny összetételekre utal, melyeket azonban ma már nehezen magyarázhatni; feltűnő bennök a *vér* szó; s ha az itt *sanguis* értelemben veendő, úgy a lidércznek a néphitbeni *vérszívó* és ama vampyri tulajdonságával volna magyarázandó, míg a szó másik tagja ha a *lúdra* = anser viendő, úgy e mythosi lény *szárnyas madár alakját* fejezné ki, minőkint a néphit azonban mint tyúkfít, jércét állítja őt elő. — Sajátságosnak mutatkozik az eltérő csallóközi *iglic*, *ihlic* neve. Szótáraink ez értelemben nem ismerik. — — A név elsőbbi formájában csak a hitregei *igézés* cselekvés-

től (mely szónak a tájszót. *iglelés* formáját is tudja) volna származtatható és a másodikban talán az *ihletés* által magyarázható, minél fogva a név tanúsíthatná, hogy ez alakban is a torzított nevek s tulajdonságok alatt benne a magyar mythosnak egy sajátságos eredeti *madár alakú ihlető lény*e lap pangana.“

A magyar nyelv szótára miután nagy részét elsorolja annak, a mit a „babonahitű nép“ a *lidércz*ről mesél s megemlíti a szónak dunántuli *ludvércz* alakját, így végzi czikkét : „e szó nem egyéb, mint a csapongót, ide oda szállongót jelentő *ledér* kicsinyzője : *ledér-cz*, hangváltozattal : *lidércz* azaz ledéren libegő, lebegő lángocska, tűzecske.“

Ballagi „teljes szótára“ jól összeállítva adja mindazt a mi a szó különböző értelmeinek körülírás általi szabatos meghatározására felhozható : de valamint elődei, úgy ő sem veszi fel az Ipolyi és Karcsay által emlegetett csallóközi *igliczet* s *ihliczet*.

Tudtommal ezek azon adatok, melyek a *lidércz* szó jelentése és eredete körüli vizsgálódásokra mutatnak. Nem lehet csudálni, hogy a kik a szóval boldogulni nem birtak, értelme *lidércei* után indulva ily tapogatózásokra adták fejüket, valamint azon sem, hogy a m. ny. szótára lemondván ezen kielégítő eredményre nem vezetett tapogatózásról, realisabbnak látszó, de valószínűsége mellett is csak merésznek mondható állítással akarta a *lidércz* szót megfejtetni. Ha megnyugtató eredményt ohajtnunk, lehetetlen a néphit babonáit figyelemre nem méltatnunk ; csakhogy másfelől nagy ovatossággal kell ezt tennünk ezen ingoványok közt, hol oly nehéz biztosan lépni.

A nélkül hogy a keresztyénség első századaiban kifejlett *Dämonologia* szövevényeibe bocsátkoznánk, a neoplatonismusnak erre gyakorolt hatásáról s a pogány és keresztyén babona világnak ez általi közvetítéséről szólnánk : célunkhoz képest elég lesz ennyit megemlíteni. Általános volt a hit már a keresztyénség első idejében, hogy a levegő tele van rossz szellemekkel, melyek az emberek megrontására törekednek. Vezérök a sátán. A nemi különbség szerint, hímek és nők voltak : *incubi*, *succubi*. Ez utóbbiak ritkábbak, de

annál gyakrabban szerepeltek az incubusok, mint a nők csábitói. Kevés kivétellel általában gyermekteleneknek tartattak. A lidércz- vagy boszorkány-nyomást ezeknek tulajdonították, valamint már a görögök is. Ehhez járult, hogy a ros szellem tetszése szerint ember vagy állat, eb, farkas, macska, madár stb. alakban jelenik meg; hogy nem csak maga járkél a levegőben, hanem férfiakat, nőket szintén vihet magával; ugyanazon alakban egyszerre két helyen is látható; ígérekkel, hitegetéssel, ajándékkal igyekszik megnyerni az embereket stb.

Ez, azt hiszem, a lidércznek általánosságban tartott személyes leírása. Mint éjjeli bolygó tűz személyesíti a sötétség birodalmabeli légben járó szellemet, alak-változtatásaival is utánozza azt s a szemlélő phantasiája nem lát okot, a miért ily személyesítőre az eredeti phantom egyéb tulajdonságait is rá ne ruházza. Ily összevegyítésből telik ki azon mese is, mi *Lidércz* czímen Merényi L. Eredeti népmesék, második rész. 129. l. olvasható, melyben az eladandó lidérczről mondatik, hogy ha leány veszi meg legény, ha pedig legény találja megvenni, akkor leány lesz belőle. Ez okozta azt, hogy a szellem és személyesítője annyira áthatották egymást, hogy nyelvünkől a bolygó tűznek — netalán létezett ős mythosi jelentésével együtt — még eredeti neve is eltűnt.

Bármennyire összevegyültnek látszik is azonban a bolygótűz és incubus szellem külön értelme: a szó eredetének kiderítésére felette szükséges annak szétválasztása. A lidércz szónak ugyanis eredeti értelme vagy bolygó tűz, vagy incubus szellem. E két értelemnek azonossága más nyelvekből vett példákkal is aligha volna igazolható, legkevesbbé azonban itt, hol a szó eredetét fedő homály sem birta a különbséget észrevehetlenné tenni s nem volt eléggé alkalmas arra, hogy kódéből az idézésre ős mythosi határozott alak léphessen elő.

De határozottan követeli e különválasztást régibb szótár-irodalmunk egy pár adata is. Calepinus névtelen magyarázója ugyanis az *incubus* szóra, mit a szótár így ír körül: *morbis est noctu quiescentes infestans, quum scilicet externa quaedam vis quiescentes videtur invadere et veluti suo pondere*

pressos gravare. ἐπιδήμις. — ezt jegyzi meg : *Ezt hiák az magyarok, (de ok nekül) lidércznek.* Ismét az *ephialtes* szónál ezt írja : *ez az betegség az, kit az magyarok hamis vélekedésből lidércznek hínnak : mi nevezzök, linkabas.*

Az *ok nélkül* és *hamis vélekedésből* kifejezések vonatkozhatnak a lidércznyomás felőli babonás hitre, de ez esetben különös, hogy a magyarázó midőn a lidércz szót meg akarja fosztani egyik közhasználatú jelentésétől csak azért, hogy vele együtt egy babonás hitnek szegje nyakát : ugyanakkor ő maga a hasonlóan babonás hittel annyira összeforrt latin *incubus*-ból csinál (mert ez az értelme a *mi nevezzök-nek*) — amannak helyébe egy új szót a *linkabast*. Hihetőbb, hogy míg egy részről ártani akart a babonának, másfelől nem volt szándéka a lidércz szót eredeti bolygó tűz értelmétől is megfosztani. Nem látván összefüggést a bolygó tűz és személyesített lidércz s még kevésbbé a lidércznyomásnak nevezett betegség közt : *ok nélkül* valónak s *hamis vélekedésből* eredetnek tartotta a szó ily értelemben használatát s azért továbbra is csak a bolygó tüzet kívánván alatta értetni, a boszorkány- vagy lidércznyomásra csinált egy amához mindenben hasonló sem jobb sem rosszabb magyar szót. — Hogy *incubus*-ból lett a *linkabás*, ezt a M. Nyelv Szótára is említi ; — most már alkotója is ismeretes előttünk, ki után Molnár Albert és a többiek is átvették, de a nép ajkára aligha tudott valaha átszármazni s ennyiben szerencsétlenebb édes párjánál a lidércznél.

Erre mutat a lidércz szónak csaknem országos divatja mind a mai napig, erre a fentebb már említett csallóközi *iglicz* és *ihlicz* provinciaális élete, miben ha ma nem is, de valaha osztozott ezekkel az *igricz* is. Lehet hogy volt vagy van több is, lehet hogy népköltészeti maradványaink közt a legújabb gyűjtések folyamán is fog előtűnni egy is más : még több azonban az, a mi figyelemre alig méltatott boszorkány pereink actái közt van eltemetve. Ilyen az *igricz* is.

Azon komárom-megyei boszorkányperben, melyet Romer Fl. a Győri történelmi és régészeti füzetekben közölt, két ízben fordul elő az *igricz* szó. Ugyanis : *Tano, Menihart Istvánné hiti után semmit sem tud egiebet, hallotta azt Chene Ist-*

vánnak az első feleségétől, hogy igriczet tartott Vas Gergeliné az ház hián, és ő vele mindennap kását vitetett enni. (I köt. 184. l.) Ismét a 330 és 331. lapokon : Horvát János szolgálja azt mondotta, hogy az én asszonyom minden pénteken más más tyúkot viszen be — mit csinált vele nem tudja, meg kell kérdeni. — — Haczy Pál azt hallotta az Horvát Jánosné szolgáljától, hogy minden pénteken ujabb tikot vitt be; — mire ültette meg, azt nem tudja. — Chemi Gergeliné azt vallja, hallotta Detsi Gáspárnétól, hogy (Horvát Jánosné) igriczet tartott, kit látott egyszer Detsiné, hogy az háza előtt keményen megforgódozott egyszer.

Ezeket egybevetve azzal, mit fentebb a nagykárolyi boszorkányperből Szirmay után idéztem, mindenki meggyőződhetik a felől, hogy itt igricz név alatt lidérczről van szó ismét mint incubusról.

Tegyük egymás mellé a különböző nevezeteket : *iglicz* vagy *ihlicz*, *igricz*, és *lidércz*. Ha e sorozatot birjuk, pusztá hangzás után ítélve is lehetetlen megtagadnunk e szavak ugyanazonságát. És ha tudjuk, hogy e szavakkal — az igriczet kivéve — maig is nevezi nyelvünk a bolygó tüzet mint csak ilyent, ha „tüzes mint a lidércz“; „okádja a szikrát mint a lidércz“ stb. közmondásainkban szintén csak bolygó tűzként látjuk a lidérczet szerepelni, valamint részben a rejtett kíncs fölött babonás hiedelem szerint megturámló, fölvetődő kékes lángban és Zrinyi eme soraiban :

mint tüzes lidércz száll le az fölyhőből,

kinek lángos farka szikrázik sok tüztül. — szintén csak ezen tünemény észlelésére vagyunk utalva : bármily sürűn jelentkezék is e nevek alatt, madár vagy egyéb alakban azon incubus szellem, mely a lidércz nevet elsajátította, lehetetlen e szó eredetét másra mint a latin *ignis*-re vinnünk vissza, (*ignis fatuus* = bolygó tűz). Az *iglicz*, *ihlicz*, *igricz* iránt aligha lehet kétségünk. Ha a lidércz l-je ellen volna kifogásunk, ott van az ennek a mintájára incubusból körülbelől öntudatosan készült linkabás, melynél közelebb eső analogiát kívánnunk sem lehet. Magyarban ing, leng, ingovány = linkó (tájsz.) A történt hangváltozást és áttételt nem gondolom, hogy bővebben kelljen érintenem.

Van-e ezentui a bolygó tűznek ős vallásunkhoz köze? — nem vitatom. Az ignis-nek s változékainak azonban aligha több, mint őseink Deus kiáltásának Deézs város nevéhez. Mint a hogy a lidércz vagy iglicz a néphiedelem szerint 7 éves kakas tojásból szemét dombon kél ki, úgy kelt ki a mi iglicz—lidércz szavunk is azon gezemiczéből, mit a latinizáló keresztyénség nem lényege, hanem uszálya separt össze.

A természettudomány mai álláspontján a bolygó tüzet is csak optica fallacián alapulónak s nem létezőnek mondja : nyelvészetünk sem mondhat egyebet a lidércz magyar eredetéről.

